

СУБ'ЄКТИ СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Накорчевський Сергій Васильович,

<https://orcid.org/0009-0006-2058-1502>

аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У науковій статті визначено суб'єктів субсидіарної відповідальності та особливості їх правосуб'єктності з урахуванням правозастосовної практики.

Встановлено, що субсидіарна (додаткова) відповідальність, як особливий вид цивільно-правової відповідальності, передбачає обов'язок зазнати негативних наслідків суб'єктом права, який виникає внаслідок невиконання або неналежного виконання зобов'язань чи порушення приписів закону не ним безпосередньо, а іншим суб'єктом, який із порушником перебуває у різних правових зв'язках. Додатковий характер субсидіарної відповідальності означає, що до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника.

Обґрунтовано, що суб'єктами субсидіарної відповідальності можуть бути фізичні, юридичні особи, держава, на яких законом або договором покладається обов'язок нести відповідальність за дії осіб, які пов'язані з ними певним правовим зв'язком. При цьому, щоб бути суб'єктом субсидіарної відповідальності особа має володіти правосуб'єктністю, яку складають гарантовані законом можливості бути носієм прав та обов'язків, набувати, користуватися ними і виконувати їх. Правовою передумовою виконання обов'язків субсидіарним боржником є не деліктоздатність, а його право- і дієздатність.

Зроблено висновок, що суб'єктами правовідносин, у межах яких може бути застосована субсидіарна відповідальність є: кредитор, який виступає активною, управленою стороною, наділеною правом вимагати виконання зобов'язання; основний боржник – зобов'язана сторона за основним зобов'язанням; субсидіарний боржник – пасивна сторона, потенційно готова замінити основного боржника у випадку невиконання або неналежного виконання ним взятих на себе зобов'язань та задовільнити вимогу кредитора. У той же час, суб'єктом субсидіарної відповідальності є лише субсидіарний боржник, оскільки саме на нього покладається обов'язок задоволення вимоги кредитора у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання основним боржником.

Ключові слова: субсидіарна відповідальність, суб'єкти субсидіарної відповідальності, правосуб'єктність, кредитор, субсидіарний боржник, фізичні та юридичні особи, держава.

Nakorchevskyj Serhii. Subjects of subsidiary liability

In the article the subjects of subsidiary liability and the features of their legal personality, taking into account law enforcement practice, were defined.

It is established that subsidiary (additional) liability, as a special type of civil liability, implies the obligation to suffer negative consequences for a legal entity arising from non-fulfillment or improper fulfillment of obligations or violation of the provisions of the law not by him directly, but by another entity that is in different legal relations with the violator. The additional nature of subsidiary liability means that before presenting a claim to the person bearing subsidiary liability, the creditor must present a claim to the principal debtor.

It is substantiated that subjects of subsidiary liability may be individuals, legal entities, the state, which are obligated by law or contract to be responsible for the actions of persons who are connected with them by a specific legal relationship. At the same time, in order to be a subject of subsidiary liability, a person must have legal personality, which is defined by the legally guaranteed opportunities to be a bearer of rights and obligations, to acquire, use and fulfill them. The legal prerequisite for the performance of obligations by a subsidiary debtor is not tortious capacity, but his legal capacity and capacity to act.

It is concluded that the subjects of legal relations within which subsidiary liability may be applied are: the creditor, who is the active party entitled to demand fulfillment of the obligation; the principal debtor, the obligated party under the principal obligation; the subsidiary debtor, the passive party potentially ready to replace the principal debtor in the event of failure to fulfill or improper fulfillment of the obligations assumed by him and to satisfy the creditor's demand. At the same time, the subject of subsidiary liability is only the subsidiary debtor, since it is he who is responsible for satisfying the creditor's demand in the event of failure to fulfill or improper fulfillment of the obligation by the principal debtor.

Key words: *subsidiary liability, subjects of subsidiary liability, legal personality, creditor, subsidiary debtor, individuals and legal entities, state.*

Субсидіарна відповідальність, згідно зі статтею 619 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], являє собою відповідальність іншої особи (субсидіарного боржника) додатково до відповідальності основного боржника. Специфіка цього виду цивільно-правової відповідальності полягає в її додатковому характері, що означає, що до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника.

Субсидіарна відповідальність реалізуються в рамках цивільних охоронних правовідносин. У загальній теорії права правоохоронні відносини розглядаються як правова форма соціальної взаємодії право-дієздатних суб'єктів, яка має владний характер, детермінована фактом вчинення правопорушення і спрямована на його попередження чи припинення, відновлення порушеного права, притягнення правопорушника до певного виду юридичної відповідальності та уможливорює примусове виконання ним суб'єктивного юридичного обов'язку, передбаченого законом або договором і опосередкованого актом [2, с. 61]. Охоронно-захисний характер субсидіарної відповідальності впливає й зі змісту «Принципів, визначень та модельних норм європейського приватного права» (DCFR) [3], у Книзі IV яких, що має назву «Окремі договори та права і обов'язки, що з них виникають», сформульовано положення щодо правового режиму субсидіарної відповідальності.

Застосування субсидіарної відповідальності відбувається у межах цивільних зобов'язальних правовідносин, суб'єктами яких з урахуванням положень частини першої статті 510 ЦК України, а також статті 619 ЦК України, є: кредитор, який виступає активною, управле-

ною стороною, наділеною правом вимагати виконання зобов'язання; основний боржник – зобов'язана сторона за основним зобов'язанням; субсидіарний боржник – пасивна сторона, потенційно готова замінити основного боржника у випадку невиконання або неналежного виконання ним взятих на себе зобов'язань та задовільнити вимогу кредитора. Зважаючи на такий суб'єктний склад правовідносин, у межах яких може бути застосована субсидіарна відповідальність у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання основним боржником, виникає потреба у визначенні суб'єктів субсидіарної відповідальності та особливостей їх правосуб'єктності.

Важливі теоретичні положення фундаментального характеру про відповідальність у цивільному праві сформульовано в дослідженнях таких вчених, як С. Д. Гринько, І. С. Канзафорова, Т. С. Ківалова, О. О. Отрадна, В. Д. Прима, С. В. Резніченко, О. В. Церковна та інших. Однак в контексті дослідження особливостей субсидіарної відповідальності у цивільних правовідносинах та специфіки її правової природи важливим є питання суб'єктів субсидіарної відповідальності.

Метою статті є визначення суб'єктів субсидіарної відповідальності та особливостей їх правосуб'єктності з урахуванням правозастосовної практики.

Субсидіарна відповідальність передбачає обов'язок зазнати негативних наслідків суб'єктом права, який виникає внаслідок невиконання або неналежного виконання зобов'язань чи порушення приписів закону не ним безпосередньо, а іншим суб'єктом, який із порушником перебуває у різних правових зв'язках. При цьому у контексті субсидіарної відповідальності поняття суб'єкт відпові-

дальності не ототожнюються з поняттям суб'єкт правопорушення, оскільки, по-перше, існує позитивна юридична відповідальність, як наслідок за певні дії (не протиправного характеру), і по-друге, не завжди відповідальність буде покладена безпосередньо на особу, яка вчинила правопорушення, а може накладатись і на суб'єкта, який за договором чи законом у встановлених випадках має її понести (субсидіарна відповідальність) [4, с. 65].

Щоб бути суб'єктом відповідальності особа має володіти правосуб'єктністю, яку складають гарантовані законом можливості бути носієм прав та обов'язків, набувати, користуватися ними і виконувати їх. Найчастіше правосуб'єктність визначають через категорію «здатність», яка найбільш чітко відображає специфіку змісту правосуб'єктності [6, с. 49–50]. При цьому, оскільки мета субсидіарної відповідальності полягає у гарантуванні найбільш повного відновлення порушених прав кредитора, правовою передумовою несення відповідних обов'язків субсидіарним боржником є не деліктоздатність, а його право- і дієздатність. Можливість приймати на себе обов'язки, які виникають із неправомірних дій інших осіб, виконання яких закон обмежує певними правовими формами (гарантія, порука тощо), складає елемент змісту право- та дієздатності [5, с. 49].

До субсидіарної відповідальності можуть бути притягнені різноманітні учасники цивільних відносин: фізичні, юридичні особи, держава. Фізичні особи можуть бути субсидіарними боржниками, зокрема при відчуженні майна, переданого платником ренти під виплату ренти, як покупці майна (частина друга статті 735 ЦК України), при укладенні договору комерційної концесії – як правоволодільці (частина перша статті 1123 ЦК України) тощо.

Фізичні особи можуть набувати статусу субсидіарного боржника у випадках їх участі в окремих видах підприємницьких товариств шляхом створення і передачі майна товариству, або вступу до товариства після його державної реєстрації. Разом з тим, чинним законодавством встановлена низка вікових

обмежень набуття фізичною особою статусу учасника підприємницького товариства, і як наслідок, можливості бути потенційним субсидіарним боржником за зобов'язаннями цієї юридичної особи. Так, відповідно до статті 34 ЦК України, повний обсяг цивільної дієздатності може мати лише та фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років. Іншими словами, субсидіарним боржником може бути повнолітня фізична особа. Однак аналіз цивільного законодавства дає підстави констатувати той факт, що для участі фізичної особи в окремих товариствах, зокрема у повному товаристві, передбачена вимога про спеціальний статус суб'єкта підприємницької діяльності. У цьому контексті частина третя статті 35 ЦК України забезпечує можливість наділення фізичної особи повною цивільною дієздатністю не з моменту досягнення нею вісімнадцяти років, а з шістнадцяти років, при наявності у неї бажання займатися підприємницькою діяльністю.

У недоговірних зобов'язаннях суб'єктом субсидіарної відповідальності можуть бути батьки (усиновлювачі, піклувальники) неповнолітніх осіб, віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, що завдали шкоду іншим особам. Так, відповідно до частини другої статті 1179 ЦК України, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Крім цього, зазначена норма встановлює аналогічне правило і для випадків, коли неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника [6, с. 51].

Щодо субсидіарної відповідальності юридичних осіб, то у кожному конкретному випадку враховується безліч факторів, які визначають, чи відповідальність буде нести сама юридична особа чи її представник (керівник).

За загальним правилом статтею 96 ЦК України передбачено, що юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями. Учасник (засно-

вник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків встановлених установчими документами та законом. У свою чергу, у разі реорганізації, юридична особа, що утворилася внаслідок, зокрема, виділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями особи, з якої був здійснений виділ, якщо згідно з розподільчим балансом такі зобов'язання не перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Юридична особа, з якої був здійснений виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які згідно з розподільчим балансом перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Якщо ж юридичних осіб, що утворилися внаслідок виділу, дві або більше, субсидіарну відповідальність вони несуть солідарно (частина третя статті 109 ЦК України).

Окремий випадок субсидіарної відповідальності становить субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства, суб'єктами якої можуть бути засновники (учасники, акціонери), керівники боржника або інші особи, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії, за умови наявності вини цих осіб у банкрутстві боржника [7, с. 39]. Так, відповідно до абзацу 2 частини другої статті 61 Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII [8], у разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки, чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника-юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями. У даному контексті слід зазначити, що Верховний Суд у своїй постанові від 22 квітня 2021 р. у справі № 915/1624/16 роз'яснив, що до третіх осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрут-

ства, належать будь-які особи, наслідком дій або бездіяльності яких стало банкрутство юридичної особи [9].

При цьому важливо, що чинне законодавство не встановлює заборони на покладення субсидіарної відповідальності на керівників боржника, повноваження яких закінчилися ще до порушення провадження у справі про банкрутство, адже основним фактором такої відповідальності є причинно-наслідковий зв'язок між винними діями/бездіяльністю цих осіб та наслідками таких дій у вигляді доведення юридичної особи до банкрутства. Так, у своїй постанові від 19 березня 2024 р. у справі № 911/94/22 (911/2436/22) Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду визнав, що одночасна перереєстрація місця розташування, перереєстрація назви юридичної особи, зміна власника (учасника), зміна керівника боржника після фактичного припинення діяльності товариства, є недобросовісними діями попередніх власників та керівника товариства, що мають на меті приховування слідів діяльності товариства від кредиторів, унеможливлення примусового стягнення боргів та унеможливлення передання арбітражному керуючому належних боржнику товарно-матеріальних цінностей, документації, звітності, відомостей податкового та бухгалтерського обліку, печаток і штампів товариства, що є підставою для покладення на таких осіб субсидіарної відповідальності [10].

Слід зазначити, що з березня 2023 року до Кодексу України з процедур банкрутства додано ще одну категорію осіб, щодо яких можливе застосування субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника. Мова йде про осіб, які вчинили, погодили правочини або вчинили майнові дії, визначені статтею 42 Кодексу України з процедур банкрутства, що надалі визнані недійсними або спростовані за рішенням суду. До вказаних осіб може бути застосована субсидіарна відповідальність у межах суми завданих боржнику такими майновими діями збитків. Крім цього, згідно з правилами частини п'ятої статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства, суб'єктом субсидіарної відповідальності

може бути також особа, яка отримала істотну (відносно масштабу діяльності боржника) вигоду у вигляді збільшення активів, яка не могла б утворитися у випадку відповідності дій засновників та керівника боржника закону, в тому числі принципу добросовісності.

Важливою у контексті субсидіарної відповідальності є практика Європейського суду з прав людини. Так, 11 грудня 2018 р. було прийнято постанову Великої палати Європейського суду з прав людини у справі Лекич проти Словенії, в якій чітко зазначено, що засновник і директор фірми, яка була виключена з державного реєстру без проведення ліквідаційної процедури, притягуються до відповідальності за порушення статті 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11]. Європейський суд з прав людини визнав, що директор як особа найбільш наближена до контролю за юридичною особою повинен був знати про те, що компанія не пройшла процедуру банкрутства, і через це передбачити можливі наслідки для директора та засновника у вигляді субсидіарної відповідальності. Директор і засновник знали про негативні фінансові результати діяльності компанії, але не вжили заходів щодо визначення компанії банкрутом у рамках процедури неспроможності, фактично продовживши її існування як юридичної особи, незважаючи на неможливість виконання зобов'язань [12].

Щодо субсидіарної відповідальності держави, як учасника цивільних відносин, то у доктрині зазначається, що держава може виступати субсидіарним боржником у випадку відповідальності її органів [13]. А. В. Руденко обґрунтовує це потребою додаткових гарантій захисту прав та інтересів кредиторів держави та заснованих нею юридичних осіб [14, с. 154].

На сьогодні субсидіарна відповідальність держави передбачена, зокрема, щодо казенних підприємств. Так, внесеними Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09 січня 2025 р.

№ 4196-IX [15] змінами до Закону України «Про управління об'єктами державної власності» передбачено, що казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, наявними у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава в особі органу, до сфери управління якого належить таке підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства.

Цікавою у цьому питанні є позиція Європейського суду з прав людини. Так, у справі «Шаренок проти України» [16], у якій держава-відповідач наполягала на тому, що така скарга не може розглядатися цим судом на підставі невідповідності суб'єктного складу, Європейський суд з прав людини встановив, що підприємство не користувалося достатньою інституційною та оперативною самостійністю від держави і саме тому скарга є прийнятною. Таких же висновків Європейський суд з прав людини дійшов і в справі «Лисянський проти України», що стосувалася заборгованості виплат державним підприємством скаржнику [17].

Приймаючи рішення про залучення органів державної влади та місцевого самоврядування до субсидіарної відповідальності при банкрутстві створених ними юридичних осіб, Європейський суд з прав людини виходить із оцінки ступеню інституційної та оперативної незалежності такої юридичної особи. У подібних справах Європейський суд з прав людини враховує цілий ряд факторів, таких як правовий статус юридичної особи за внутрішнім національним правом, права, якими вона наділяється, сфера її діяльності, а також контекст, в якому така діяльність здійснюється, організаційну та функціональну незалежність, жоден з яких, взятий окремо, не може мати вирішального значення [18, с. 138]. Крім цього, посилання на чинне національне законодавство, що обмежує відповідальність органу державної влади або місцевого самоврядування за борги створених ними підприємств, на самостійний правовий статус таких підприємств, на наявність вини самого підприємства у виникненні

стану неплатоспроможності не беруться до уваги Європейським судом з прав людини, оскільки не впливають на сформувану прецедентну практику застосування положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод. На думку Європейського суду з прав людини, правовий статус підприємства, набутий відповідно до національного законодавства, хоча і є важливим фактором, але не має вирішального значення при встановленні відповідальності держави за його боргами [19].

Важливо у даному контексті також зазначити, що чинним законодавством України встановлені додаткові гарантії кредиторів в межах договірної взаємодії публічних партнерів з приватними партнерами. Так, частиною другою статті 33 Закону України «Про публічно-приватне партнерство» від 19 червня 2025 р. № 4510-IX [20] передбачено, що центральний орган виконавчої влади, державне, комунальне підприємство, установа, організація можуть укладати договір публічно-приватного партнерства на стороні публічного партнера для здійснення окремих прав або виконання окремих зобов'язань за договором публічно-приватного партнерства. У такому разі юридична особа, що уклала договір публічно-приватного партнерства на стороні публічного партнера, є стороною відповідного договору. При цьому публічний партнер несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, яка уклала договір публічно-приватного партнерства на стороні публічного партнера. Наведене дає підстави для формування висновку про

те, що у цьому виді зобов'язань субсидіарний боржник може з'явитися лише у тому разі, якщо це прямо передбачено договором.

Отже, суб'єктами правовідносин, у межах яких може бути застосована субсидіарна відповідальність є: кредитор, який виступає активною, управленою стороною, наділеною правом вимагати виконання зобов'язання; основний боржник – зобов'язана сторона за основним зобов'язанням; субсидіарний боржник – пасивна сторона, потенційно готова замінити основного боржника у випадку невиконання або неналежного виконання ним взятих на себе зобов'язань та задовільнити вимогу кредитора. У той же час, суб'єктом субсидіарної відповідальності є лише субсидіарний боржник, оскільки саме на нього покладається обов'язок задоволення вимоги кредитора у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання основним боржником. Правовою передумовою покладення відповідного обов'язку на субсидіарного боржника є не деліктоздатність, а його право- і дієздатність.

Суб'єктами субсидіарної відповідальності можуть бути фізичні, юридичні особи, держава, на яких законом або договором покладено обов'язок нести відповідальність за дії осіб, які пов'язані з ними певним правовим зв'язком. При цьому можливість того чи іншого учасника цивільних правовідносин виступати субсидіарним боржником у зобов'язанні та нести субсидіарну відповідальність визначається правовою природою конкретного зобов'язання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
2. Середюк В. В. Основні підходи до розуміння юридичної відповідальності у вітчизняній правовій науці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки*. Том 1. 2015. № 1. С. 59–63.
3. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. VI. Munich, 2009.
4. Сельська В. В. Субсидіарна юридична відповідальність: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2019. 202 с.

5. Надьон В. В. Структура правосуб'єктності. *Сучасні проблеми цивілістики: матеріали «круглого столу»*, присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, 20 грудня 2013 р. Харків, 2014. С. 49–53.

6. Чорна Ж. Л. Відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми, у цивільному праві України. *Університетські наукові записки*. 2015. № 55. С. 51–58.

7. Марченко О. В., Вознюк О. І. Умови притягнення осіб, винних у доведенні до банкрутства, до субсидіарної відповідальності. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 37–43.

8. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

9. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22 квітня 2021 р. у справі № 915/1624/16. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C018530> (дата звернення: 20.10.2025).

10. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19 березня 2024 р. у справі № 911/94/22 (911/2436/22). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117974337&red=100003dca0183b94c07e633e961f8f6376fe7a&d=5> (дата звернення: 20.10.2025).

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.10.2025).

12. Рішення Європейського суду з прав людини від 14 лютого 2017 р. у справі «Лекич проти Словенії». URL: <http://base.garant.ru/71760252/> (дата звернення: 20.10.2025).

13. Білоусов Ю. В., Іванов С. О. Участь органів державної влади у цивільних відносинах: монографія. Харків: Харків юрид., 2012. 484 с.

14. Руденко А. В. Субсидіарна відповідальність держави. *Право та інновації*. 2015. Т. 1. № 9. С. 154–159. С. 154.

15. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09 січня 2025 р. № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-IX#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шаренок проти України» № 35087/02 від 06 червня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_235 (дата звернення: 20.10.2025).

17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лисянський проти України» № 17899/02 від 04 квітня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_048 (дата звернення: 20.10.2025).

18. Сампара Н. М. Субсидіарні зобов'язання за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 218 с. С. 136.

19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кучеренко проти України» № 27347/02 від 15 грудня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_422 (дата звернення: 20.10.2025).

20. Закон України «Про публічно-приватне партнерство» від 19 червня 2025 р. № 4510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 23.10.2025

Стаття прийнята: 07.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

